

تأثیر گردشگری بر معیشت پایدار روستایی^۱ (مطالعه موردی: روستای برغان، شهرستان ساوجبلاغ)

محمود جمعه‌پور* - دانشیار برنامه‌ریزی اجتماعی و توسعه منطقه‌ای، دانشگاه علامه طباطبایی

شکوفه احمدی - کارشناس ارشد مدیریت جهانگردی، دانشگاه علامه طباطبایی

پذیرش نهایی: ۱۳۹۰/۲/۷

دریافت مقاله: ۱۳۸۹/۸/۳۰

چکیده

رویکرد معیشت پایدار یکی از رویکردهای تحلیلی جدید در زمینه توسعه روستایی است که در سال‌های اخیر به منظور توسعه روستایی و کاهش فقر مورد توجه قرار گرفته است. به تازگی در الگوی جدیدی به نام چارچوب معیشت پایدار برای گردشگری تلاش شده است با شناخت روابط و شکاف‌های موجود میان رویکرد پایدار و بافت گردشگری و مباحث اساسی مربوط به هر یک، همگی در یک الگو ادغام شوند. در تحقیق پیش رو با کمک چارچوب تحلیلی معیشت پایدار گردشگری و ترکیبی از روش‌های تحلیل کمی و کیفی و با استفاده از مطالعه موردی، نقش و تأثیرات گردشگری به عنوان استراتژی معیشت پایدار در توسعه روستای برغان از توابع شهرستان ساوجبلاغ مورد بررسی قرار می‌گیرد. سؤال اصلی تحقیق این است که گردشگری در چارچوب معیشت پایدار چه تأثیری بر ابعاد مختلف معیشت و توسعه روستا داشته است؟ و آیا وضعیت موجود گردشگری تأثیرات پایداری بر توسعه روستا در قالب مؤلفه و شاخص‌های معیشت پایدار داشته است؟ در پاسخ به این سؤال ۲۶ شاخص معرف اثرگذاری پایدار گردشگری در قالب سه گروه مؤلفه‌های زیست‌محیطی، اجتماعی و اقتصادی براساس نظر کارشناسان شناسایی و درجه‌آثرگذاری آنها اندازه‌گیری شده است. برای گردآوری داده‌ها از دو روش اسنادی و پیمایشی، شامل مصاحبه و پرسشنامه استفاده شده است. برای این منظور ۱۵ مورد مصاحبه با کارشناسان و

Mahjom43@gmail.com

* نویسنده مسئول:

۱. مقاله حاضر برگرفته از تحقیق مربوط به پایان‌نامه کارشناسی ارشد است که در گروه مدیریت جهانگردی دانشگاه علامه طباطبایی انجام شده است.

مطالعین روستا انجام شده و ۶۴ مورد پرسشنامه در سطح نمونه خانوارهای ساکن روستا تکمیل شده است. داده‌های پرسشنامه با استفاده از روش‌های آمار توصیفی و استنباطی تحلیل و داده‌های کیفی به دست آمده با استفاده از روش تحلیل محتوا و چارچوب عناصر اصلی رویکرد معیشت پایدار گردشگری بررسی شده‌اند. نتایج نشان می‌دهند که گردشگری در روستای برغان، اگرچه باعث به وجود آمدن اشتغال و در نتیجه درآمد مرتبط با گردشگری و نیز کمک به رشد برخی از فعالیت‌های روستایی مانند باغداری و خدمات شده است، اما این تأثیر بسیار محدود است و تنها برخی از خانوارها را در بر می‌گیرد. همچنین به علت نبود نهاد محلی و متولی مختص گردشگری، منافع عمومی حاصل از گردشگری برای کل جامعه محلی محقق نشده است. در مجموع، گردشگری بر جنبه‌های دیگری چون مسائل اجتماعی، زیست‌محیطی و نهادی تأثیرات مثبت چندانی نداشته و در مواردی تأثیرات منفی اجتماعی و زیست‌محیطی به همراه داشته است.

کلیدواژه‌ها: معیشت پایدار، گردشگری روستایی، توسعه روستایی، روستای برغان.

مقدمه

امروزه، این مسئله آشکار شده که لازمه رسیدن به توسعه، توجه به روستاها و بخش روستایی به عنوان بخش پایه است. با توجه به اینکه عمده جمعیت فقیر جهان در مناطق و بافت‌های روستایی کشورهای در حال توسعه زندگی می‌کنند (World Bank, ۲۰۰۸)، فقر یکی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین موضوعات در حیطه توسعه روستایی محسوب می‌شود. در حالی که متخصصان تلاش کرده‌اند تا شرایط روستایی را از طریق رویکردهایی مانند بهبود حاصلخیزی خاک، اصلاحات ارضی و فناوری پیش‌رفته بهبود بخشند، رویکردهای توسعه سنتی که عمدتاً بر مسائل اقتصادی تمرکز داشتند، در کاهش فقر روستایی موفقیت چندانی به دنبال نداشته‌اند (جمعه‌پور، ۱۳۸۴، ۲۸). از این رو، برای توسعه روستایی به فعالیت‌ها و رویکردهای جدیدی که پایدار و جامع باشند نیاز است.

یکی از راهبردهایی که در سال‌های اخیر، به خصوص در کشورهای توسعه‌یافته مورد توجه قرار گرفته و در برخی از این کشورها به اجرا در آمده و نتایج مثبتی به همراه داشته است، توسعه و گسترش گردشگری در نواحی روستایی و استفاده از جاذبه‌های متعدد طبیعی و فرهنگی روستا به عنوان منبع درآمد و معیشت مردم روستا و در عین حال کمک به حفاظت از

سرمایه‌ها و جاذبه‌های منحصر به فرد طبیعی و فرهنگی روستاست. گردشگری، به عقیده بسیاری از محققان، در مقایسه با دیگر بخش‌های اقتصادی مزایای بسیاری دارد که آن را به ابزاری مؤثر برای از بین بردن فقر تبدیل می‌کند. گرچه تحقق آن تا حد زیادی مستلزم این است که دستور کار فقر به‌طور مشخص‌تری در برنامه‌ها و استراتژی‌های ملی گردشگری برای تقویت مشارکت و فرصت‌های بیشتر برای قشر فقیر گنجانده شود (Ashley, Roe and Goodwin 2001: UNWTO 2004b). رویکردهای موجود در تحقیقات گردشگری سنتی در سال‌های اخیر، به علت کمبود توجه به مسئله معیشت و کاهش فقر روستایی بسیار مورد انتقاد بوده‌اند. برخی اعتقاد دارند که این کمبود و نقص می‌تواند با استفاده از رویکرد معیشت پایدار (SLA¹) برای هدایت و تحلیل نقش گردشگری در توسعه روستایی مورد توجه قرار گرفته و برطرف شود (Ashley, 2000, Tao & Wall, 2009).

رویکرد معیشت پایدار، در دهه ۱۹۸۰، به عنوان رویکردی جدید در مقوله توسعه روستایی و با هدف کاهش و ریشه‌کنی فقر روستایی مطرح شد (Corney & Litvinoff, 1988). این رویکرد بر تفکری جامع و منسجم درباره کاهش فقر و توسعه روستایی تأکید کرده است و به سرعت محبوبیت زیادی در میان محققان و دست‌اندرکاران توسعه به دست آورد (دپارتمان توسعه بین‌الملل^۲ DFID 1999). در تحقیق حاضر، نقش گردشگری به مثابه استراتژی در ایجاد تنوع معیشتی و توسعه پایدار در منابع معیشت خانوارهای روستایی و نیز تأثیرات آن در ابعاد مختلف توسعه روستا، از طریق بررسی و پیمایش میدانی گردشگری در روستای برغان، مورد مطالعه قرار گرفته است. پژوهش حاضر در پی پاسخ به این پرسش‌هاست:

- آیا وضعیت موجود گردشگری در روستای نمونه گردشگری برغان، تأثیر پایداری بر معیشت خانوارهای روستایی داشته است؟

---

1. Sustainable Livelihoods Approach
2. Department for International Development

- تأثیرات گردشگری بر ابعاد مختلف سیستم حیات اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و زیست محیطی روستا چیست؟

مبانی نظری تحقیق

بنیان نظری پژوهش حاضر را به طور مشخص رویکرد معیشت پایدار گردشگری تشکیل می دهد. رویکرد معیشت پایدار، از بستر و نظریه وسیع توسعه روستایی برخاسته است. نظریه توسعه روستایی، خود پس از میانه قرن بیستم از سه بدنه فکری اصلی، یعنی مدل جمعیت و تکنولوژی، توسعه کشاورزی و نظریه های اقتصاد سیاسی عبور کرده است (Ellis, 2000). در مقوله معیشت پایدار، یکی از تعاریفی که فراوان به آن استناد می شود، متعلق به چمبرز و کانوی^۱ است که بیان می کنند: "معیشت، از قابلیت ها، دارایی ها (انبارها، منابع، و حق دسترسی به منابع) و فعالیت ها (شغل ها) ی لازم برای گذران معاش تشکیل شده است: معیشت هنگامی پایدار است که بتواند با فشار و شوک ها سازگار شود و بهبود یابد، قابلیت ها و دارایی های خود را تقویت یا حفظ کند، و فرصت های معیشت پایدار را برای نسل بعد نیز فراهم آورد. و دیگر اینکه منافع خالصی را برای معیشت دیگران در سطوح محلی یا ملی و در کوتاه مدت یا بلندمدت ایجاد کند (Chambers & Conway, 1992, 6). این تعریف مبنای کار دولت ها و سازمان های بین المللی متعددی مانند دپارتمان رفاه بین المللی، برنامه توسعه سازمان ملل^۲ (UNDP)، آکسفام^۳ (Oxfam) و سازمان تعاونی کمک و رفاه بین المللی^۴ (CARE)، در توسعه الگوهای معیشت پایدار^۵ خاص، همراه با عناصر معیشتی آن برای تسهیل و کمک به توسعه روستایی و

---

1. Chambers & Conway

2. United Nations Development Program

3. Oxford committee for famine relief

4. Cooperative for Assistance and Relief Everywhere

5. Sustainable livelihoods Frameworks

در نهایت کاربرد عملی آن بوده است (DFID, 1999). با مقایسه تحقیقات و چارچوب معیشت پایدار سازمان‌های مختلف، به نظر می‌رسد که رویکردهای مختلف به کار گرفته شده اشتراکات زیادی دارند، اگرچه ممکن است دارای تأکیدهای عملیاتی متفاوتی باشند. در میان این رویکردها، چارچوب پنج‌جزئی دیارتمان توسعه بین‌الملل در سال ۱۹۹۹، یکی از مهم‌ترین آنهاست و بسیاری عقیده دارند که چارچوب مذکور مفاهیم اصلی رویکرد معیشت پایدار را به‌خوبی دربرگرفته است (Shen, 2009, 11). این چارچوب بر مبنای ۵ جزء اساسی رویکرد معیشت پایدار، بر رویکردی مردم‌محور تأکید می‌کند که این ۵ جزء اساسی (که در اکثر چارچوب‌های معیشت پایدار وجود دارند) عبارت‌اند از:

(۱) دارایی‌ها: دارایی‌های معیشتی از انواع سرمایه‌های طبیعی، فیزیکی، اجتماعی، انسانی و مالی تشکیل شده‌اند و جزء اساسی معیشت قشر فقیر هستند.

(۲) ساختارها و فرایندهای تحول‌زا: در این چارچوب، ساختارها به مثابه سخت‌افزارهایی هستند که بخش‌های عمومی و خصوصی را دربرمی‌گیرند. فرایندها از سیاست‌ها، قوانین، فرهنگ و نهادها تشکیل شده‌اند، و بیشتر شبیه به نرم‌افزارهای سیستم هستند. ساختارها و فرایندهای دگرگون‌ساز، نقش‌های مهمی را در شکل دادن به دارایی‌ها و نتایج معیشتی در درون سیستم معیشت پایدار ایفا می‌کنند.

(۳) آسیب‌پذیری‌ها: آسیب‌پذیری یکی از مفاهیم اساسی مربوط به پایداری معیشتی است، که مواردی از قبیل شوک‌ها، روندها و فصلی بودن را دربرمی‌گیرد و می‌تواند بر دارایی‌ها و انتخاب‌های معیشتی قشر فقیر تأثیر منفی داشته باشد. اما تمام آسیب‌پذیری‌ها منفی نیستند و ممکن است در نهایت به تأثیرات مثبت هم بینجامند.

(۴) نتایج (پیامدها): نتایج معیشتی، موفقیت‌ها و هدف‌هایی هستند که استراتژی‌های معیشتی (از طریق ترکیب با دارایی‌های معیشتی) به آنها دست می‌یابند. نتایج همواره راهی برای ارزیابی پایداری معیشت هستند. در نظر گرفتن مقیاس و سطح تحلیل (فرد، خانوار، محلی یا ملی) دارای اهمیت بسیار است.

۵) **استراتژی‌ها:** استراتژی‌های معیشتی فعالیت‌هایی هستند که برای بقای معیشتی به کار گرفته می‌شوند.

الگوی معیشت پایدار، مردم را در حال فعالیت در بستری آسیب‌پذیر در نظر می‌گیرد، در حالی که درون این بستر اختیاراتی برای استفاده کردن از دارایی‌های خاصی دارند که می‌تواند به آنها در کاهش فقر کمک کند. ساختارها و فرایندهای نهادی‌ای وجود دارند که بر معیشت مردم محلی تأثیر می‌گذارند و در آن مداخله می‌کنند و مردم برای تبدیل دارایی‌ها به شکلی معنادار، باید با آنها درگیر شوند. روش‌هایی که مردم برای تأثیر گذاشتن و دسترسی به این ساختارها و فرایندها استفاده می‌کنند، استراتژی‌های معیشتی آنها را شکل می‌دهند، که به آنها در رسیدن به نتایج معیشتی مطلوب کمک می‌کند (DFID, 1999). به طور کلی، چارچوب معیشت پایدار، مبنایی تحلیلی را برای شناخت پیچیدگی معیشت روستایی ارائه می‌دهد. رویکرد وصف‌شده سبب می‌گردد تا به صورت سیستماتیک - و نه فقط با تمرکز بر یک یا دو جنبه از مسئله کاهش فقر روستایی - توسعه روستایی را مورد بررسی قرار دهیم (Scoones, 1998). به بیان دیگر رویکرد مذکور ما را از تفکری چندپاره و چندبخشی به سمت نگاهی جامع در مورد معیشت و توسعه روستایی هدایت می‌کند (Arney, 1998, Ashley & Carney, 1999). در این چارچوب، ۵ عامل اصلی مستقل از یکدیگر نیستند، بلکه با هم تعامل دارند. این چارچوب و رویکرد همچنین در پیوند دادن روندها در سطوح کلان با واقعیات در سطوح خرد و روزمره زندگی افراد مؤثر است (Shen, 2009, 12).

در سال‌های اخیر، گردشگری به عنوان یکی از راه‌های از بین بردن فقر روستایی، در تحقیقات و پژوهش‌های مکتوب در مورد توسعه روستایی وارد شده و توجه روزافزونی را کسب کرده است (Butler et al., 1998; Holland et al., 2003). توسعه گردشگری پایدار به عنوان یکی از استراتژی‌های معیشتی روستایی مزایای بسیاری دارد. کاربرد رویکرد معیشت پایدار در بافت گردشگری نیازمند بررسی گردشگری و معیشت پایدار در بستر وسیع‌تر - نظریه‌های توسعه - و شناخت رابطه و شکاف‌های میان مباحث آنهاست. بدین منظور، چارچوب معیشت

پایدار گردشگری (SLFT)^۱، به وسیله فوجون شن^۲ (۲۰۰۸) شرح و بسط داده شده که در آن تلاش شده است تا با شناخت عمیق از اصول و ویژگی‌های هر دو رویکرد معیشت پایدار و صنعت گردشگری، الگویی را برای ترکیب هر دو رویکرد و کاربرد گردشگری به عنوان استراتژی معیشت پایدار روستایی ارائه دهد.

گردشگری، توسعه روستایی و معیشت پایدار

تحلیل معیشت پایدار در توسعه و تحول دیدگاه‌های توسعه روستایی ریشه دارد. توسعه روستایی و توسعه گردشگری زیربخشی از الگوی فراگیر و اصلی توسعه است و سیر تحول فکری مشابهی داشته‌اند (Sharpley, 2000, Ellis, 2000). از این روی، برای شناخت بهتر نتایج و معانی حاصل از پیوند معیشت پایدار و گردشگری و در نتیجه جایگاه رویکرد و چارچوب معیشت پایدار گردشگری، نمی‌توان مفهوم را به صورت مجزا از بستر وسیع‌تر آنها، یعنی توسعه در نظر گرفت (Fujun Shen et al., 2008, 8). جدول ۱ تحول سه سناریوی توسعه، توسعه روستایی و توسعه گردشگری را در طول زمان به طور خلاصه نمایش می‌دهد.

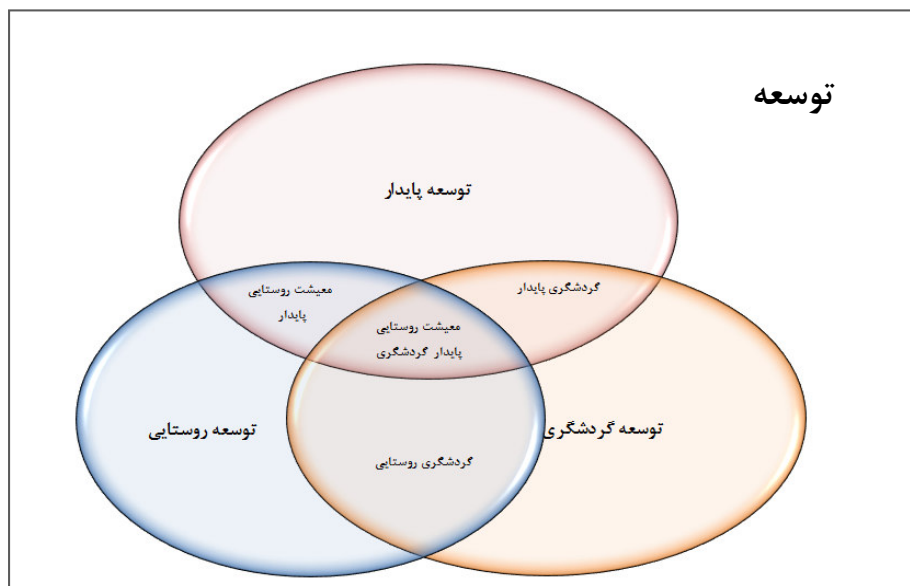
جدول ۱. سیر تحول نظریه‌های توسعه روستایی، توسعه گردشگری و توسعه پایدار

توسعه گردشگری	توسعه روستایی	توسعه	ترتیب زمانی
دیدگاه طرفدارانه	مدل جمعیت و تکنولوژی	مدرنیزاسیون	۱۹۶۰-۱۹۵۰
دیدگاه محتاطانه	اقتصاد سیاسی تغییرات ارضی	نظریه وابستگی	۱۹۷۰-۱۹۶۰
دیدگاه سازشکارانه	توسعه کشاورزی	توسعه جایگزین	دهه ۱۹۸۰
دیدگاه دانش‌گرا	رویکرد معیشت پایدار (SLA)	توسعه پایدار	۱۹۹۰-امروز

منبع: Shen, 2008, 51

1. Sustainable livelihood framework tourism

2. Fujun Shen

شکل ۱. معیشت روستایی پایدار گردشگری (پیوند توسعه پایدار، توسعه روستایی و توسعه گردشگری)

منبع: Shen, 2008, 52

در این باره، در سال ۲۰۰۸، شن و دیگران در مقاله خود بیان می‌کنند که رویکرد معیشت پایدار برای گردشگری، از تلاقی نظریه‌های توسعه پایدار، توسعه روستایی و توسعه گردشگری حاصل می‌شود و نیز هر سه در مفهوم وسیع‌تر توسعه جای می‌گیرند. در واقع معیشت پایدار گردشگری، الگویی ترکیبی است که مفاهیم توسعه گردشگری، توسعه روستایی و توسعه پایدار را در خود ادغام کرده است. بر همین اساس و با بررسی دقیق شکاف‌های میان رویکرد معیشت پایدار و گردشگری، شن، هاگی و سیمونز، در سال ۲۰۰۸، الگوی اصلاح‌شده‌ای را براساس الگوی معیشت پایدار سازمان توسعه بین‌الملل (DFID)، با نام الگوی معیشت پایدار برای گردشگری (SLFT) که تناسب بیشتری با بافت و شرایط گردشگری دارد، برای بررسی گردشگری به عنوان یکی از استراتژی‌های معیشت پایدار به منظور توسعه روستایی، پیشنهاد دادند. در سال ۲۰۰۹، شن پس از کاربرد الگوی مذکور در بافت سه روستا در چین، اصلاحاتی

را در آن پیشنهاد داد. این چارچوب نهایی، که در شکل ۲ آمده و برای سازماندهی و تحلیل داده‌های تحقیق حاضر نیز از آن استفاده شده است، عناصر و بخش‌های اصلی سامانه معیشت گردشگری را نمایش می‌دهد که در ادامه در خصوص چارچوب مذکور، اجزا و برخی تفاوت‌های آن با الگوی اصلی معیشت پایدار بحث می‌شود.

چارچوب معیشت پایدار برای گردشگری (مدل نظری تحقیق)

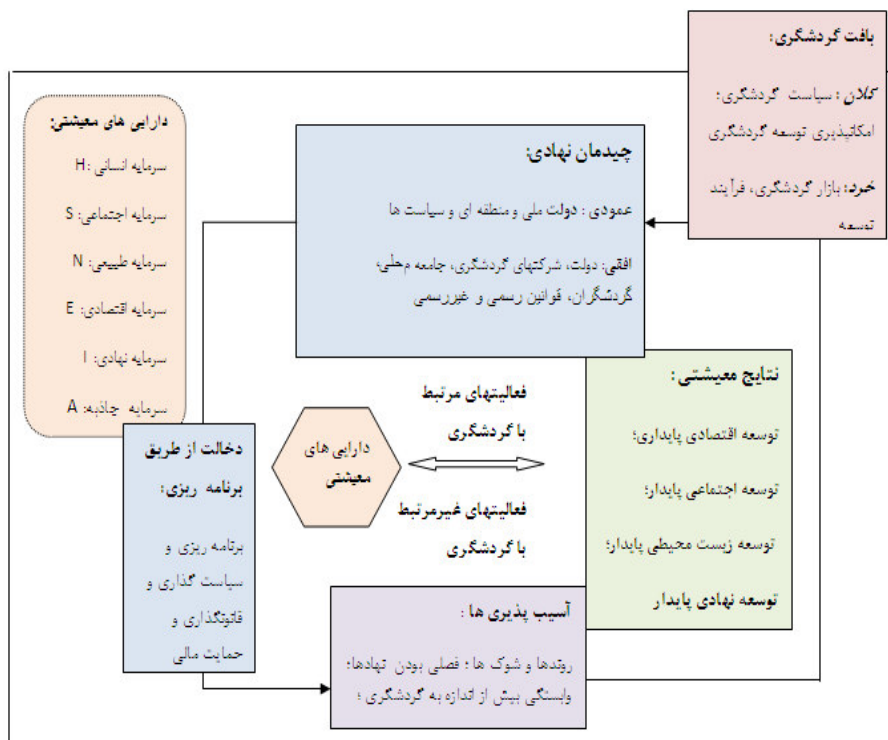
رویکرد معیشت گردشگری باید گسترده باشد و دارایی‌ها (اعم از طبیعی، انسانی، اقتصادی، اجتماعی و سرمایه نهادی)، فعالیت‌ها و استراتژی‌های مرتبط و یا غیرمرتبط با گردشگری و دسترسی به آنها برای امرار معاش را دربرگیرد. معیشت گردشگری پایدار، در بستر گردشگری جای گرفته است و در درون آن می‌تواند با آسیب‌پذیری‌های موجود سازگار شود، به پیامدهای معیشتی موردنظر که باید از نظر اقتصادی، زیست‌محیطی، اجتماعی و نیز نهادی پایدار باشد، دست یابد و درعین حال به معیشت دیگران نیز آسیب نرساند (Chambers & Conway, 1992; Shen, 2000). بنابراین گردشگری پایدار تنها می‌تواند در مقصدی پایدار وجود داشته باشد.

در این چارچوب، بافت گردشگری شامل دو بافت خرد و کلان است؛ بافت کلان عوامل مرتبط با گردشگری در سطح کلان را که در گردشگری روستا تأثیرگذار است دربرمی‌گیرد و بافت خرد مسائل مرتبط با سطح مقصد را در نظر دارد. در بافت گردشگری، افراد، دولت‌ها، سازمان‌های غیرانتفاعی، شرکت‌ها و گردشگران تعامل دارند و رفتار هر گروه به طور مستقیم یا غیرمستقیم بر معیشت افراد اثر می‌گذارد که مجموع آنها چیدمان و ساختار نهادی^۱ روستا را تشکیل می‌دهند. چیدمان (ساختار) نهادی، چگونگی روابط میان نهادهایی است که در نوعی تلاش مشترک درگیر هستند. در بافت گردشگری، افراد، دولت‌ها، سازمان‌های غیرانتفاعی، شرکت‌ها و گردشگران در تعامل‌اند و رفتار هر یک از گروه‌ها ممکن است تأثیری مستقیم یا

---

1. Institutional arrangements

غیرمستقیم بر معیشت افراد داشته باشد. ساختار و چیدمان نهادی را می‌توان به دو بخش تقسیم کرد: ساختار نهادی عمودی و ساختار نهادی افقی. ساختار نهادی عمودی، ساختارها و نهادهای دولتی را در سطح ملی، منطقه‌ای، محلی و سیاست‌ها و قوانین آنها را در سطح کلان در برمی‌گیرد. در واقع، چیدمان نهادی عمودی معمولاً صنعت گردشگری را در سطح کلان تحت تأثیر قرار می‌دهد. در حالی که چیدمان نهادی افقی، در سطح محلی قرار دارد و تأثیرات مستقیمی بر معیشت مردم محلی در سطح مقصد دارد. این ساختارهای نهادی افقی و عمودی، از طریق مجموعه فرایندهای برنامه‌ریزی (سیاست‌گذاری، قانون‌گذاری، برنامه‌ریزی و حمایت مالی) در چگونگی وضعیت گردشگری و نقش آن در توسعه روستا دخالت می‌کنند.

شکل ۲. چارچوب معیشت پایدار گردشگری

منبع: 1، 2008، Shen et al.، 2009، Shen

در این چارچوب، سرمایه‌های فیزیکی و مالی که هر دو به مفهوم سنتی سرمایه اقتصادی تعلق دارند، برای هدف عملیاتی و کاربردی، در مفهوم "سرمایه اقتصادی" ترکیب می‌شوند. همچنین دارایی یا سرمایه جدید، یعنی سرمایه نهادی، بدین صورت تعریف می‌شود: فراهم کردن دسترسی افراد به بازارهای گردشگری، سهم منافع گردشگری و دسترسی و مشارکت در فرایند سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری. این چارچوب خواستار تقویت مشارکت افراد در کنترل سیاسی است. جاذبه‌ها به مثابه یکی دیگر از سرمایه‌ها در نظام معیشتی مبتنی بر گردشگری در نظر گرفته می‌شوند. بستر آسیب‌پذیری شامل شوک‌ها، فصلی بودن، روندها، نهادها و وابستگی زیاد به گردشگری می‌شود. برای معیشت گردشگری، اقدامات نامناسب نهادی برخی اوقات آسیب‌پذیری را افزایش می‌دهند، در نتیجه باید به عنوان یکی از نقاط آسیب‌پذیری در نظر گرفته شوند. آسیب‌پذیری‌ها در سطوح مختلف متفاوت‌اند؛ در سطح ملی و منطقه‌ای، روندها نسبت به شوک‌ها، فصلی بودن و نهادها اهمیت بیشتری دارند. در سطح محلی، در عین حال که شوک‌ها و روندها اهمیت کمتری دارند، فصلی بودن دارای تأثیراتی مستقیم است و نهادها نیز می‌توانند به توسعه گردشگری محلی آسیب برسانند.

نتایج معیشتی به طور سنتی در سطوح خانوار و افراد مورد بحث و اندازه‌گیری بوده‌اند، گرچه در درون نظام و بافت گردشگری، تصویر محصول گردشگری بر مبنای جامعه محلی به عنوان یک مجموعه و نه تک‌تک خانوارها یا افراد قرار دارد. علاوه بر این، همان‌گونه که اسکنز^۱ (۱۹۹۸) بیان می‌کند، مفهوم پایداری می‌تواند در تحقق نتایج معیشتی نمایانگر شود. در نتیجه، همان‌طور که پیش‌تر گفته شد، لازم است رابطه جایگزینی میان نتایج معیشتی خانوار (فرد) و نتایج گردشگری پایدار، شناخته شود (Shen et al., 2008).

---

1. Scanze

روش‌شناسی

پژوهش حاضر از نظر هدف توصیفی-تحلیلی است، رویکرد قیاسی دارد و برای چارچوب نظری آن از نظریات و مفاهیم مرتبط با موضوع تحقیق استفاده شده است. برای گردآوری داده‌ها از روش اسنادی و پیمایش میدان (شامل پرسش‌نامه، مشاهده و مصاحبه) در نمونه موردی (روستای برغان) استفاده شده است. در واقع، داده‌های کمی به دست آمده از پرسش‌نامه می‌توانند داده‌های کیفی حاصل از مطالعات اسنادی، مصاحبه و مشاهدات را کامل کنند. بدین ترتیب، همان‌گونه که داده‌های کیفی تحقیق امکان شناخت عمقی و تمایز میان تأثیرات بر گروه‌ها و افراد مختلف را به دست می‌دهد، داده‌های حاصل از پرسش‌نامه قابلیت تشخیص اهمیت هر یک از تأثیرات را در سطح جامعه به‌طور کلی فراهم می‌آورد. قلمرو زمانی تحقیق از ابتدای آذر ماه ۱۳۸۸ تا انتهای شهریور ماه ۱۳۸۹ و قلمرو مکانی تحقیق شامل روستای برغان، واقع در شهرستان ساوجبلاغ، استان تهران است.

از ۲۶ شاخص نگرشی برای بررسی ابعاد مختلف نتایج معیشتی حاصل از گردشگری، به ترتیب ۸ سؤال مربوط به بعد پایدار اقتصادی، ۸ گزینه مربوط به پایداری اجتماعی، ۵ گزینه مربوط به پایداری زیست‌محیطی و ۴ گزینه نهادی و نیز یک سؤال در مورد نظر کلی افراد در خصوص توسعه گردشگری در روستاست. برای پاسخ به هر یک از آنها از یک طیف لیکرت با دامنه ۱ (کاملاً موافق) تا ۵ (کاملاً مخالف) استفاده شده است. تمام پاسخ‌های بین ۱ تا ۳ منفی، ۳ متوسط و بزرگ‌تر از ۳ مثبت در نظر گرفته می‌شوند. برای برخی از گویه‌های پرسش‌نامه که یک اثر منفی گردشگری را بیان کرده‌اند، کدگذاری داده‌ها به صورت معکوس انجام گرفته است - به این ترتیب که عدد ۱ برابر کاملاً موافق و عدد ۵ کاملاً مخالف در نظر گرفته شده است. در این بخش برای تحلیل داده‌هایی که از طریق پرسش‌نامه جمع‌آوری شده و داده‌های کمی محسوب می‌شوند، از تکنیک‌های آماری کمی در محیط نرم‌افزار SPSS استفاده شده است که از خلاصه آن در جدول ۲ آورده شده است.

جدول ۲. آزمون‌های به کاررفته در تجزیه و تحلیل داده‌های نتایج معیشتی

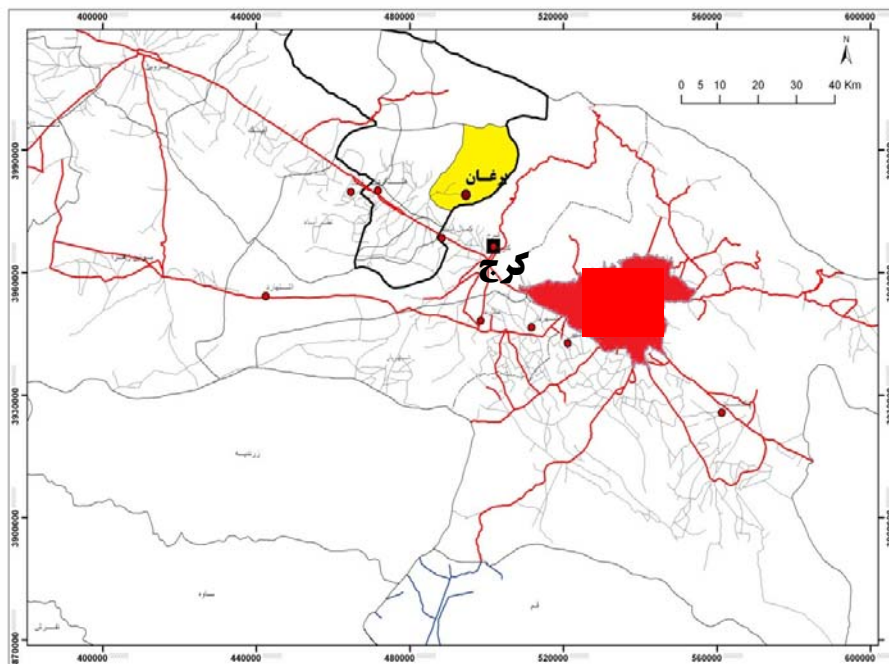
ردیف	آزمون‌های به کاررفته	هدف
۱	آلفای کرونباخ	تعیین پایانی پرسش‌نامه
۲	کولموگروف - اسمیرنوف	تعیین نوع توزیع متغیرها و عامل‌ها در پرسش‌نامه
۳	دوجمله‌ای	تعیین مقدار میانگین هر یک از شاخص‌های پایداری نتایج معیشتی (اقتصادی، اجتماعی، محیطی و نهادی) پرسش‌نامه
۴	آزمون کروسکال - والیس (H)	مقایسه وضعیت میانگین هر یک از شاخص‌های پایداری نتایج معیشتی در گروه‌های جمعیت‌شناختی و معیشتی مختلف

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۸۹

معرفی روستای مورد مطالعه

روستای برغان، مرکز دهستان برغان در بخش چن‌دار از شهرستان ساوجبلاغ استان تهران است. این روستا در فاصله ۱۳ کیلومتری شمال شهر کرج و ۳۵ کیلومتری شهر هشتگرد، مرکز شهرستان ساوجبلاغ، قرار دارد. روستای برغان با جاده‌ای به باغستان کرج کشیده شده که بخش چن‌دار را به کرج و تهران متصل کرده است. تا قبل از این برغان در یک بن‌بست ارتباطی قرار داشت. جمعیت روستای برغان در سال ۱۳۸۹ بر اساس اطلاعات به‌دست آمده از خانه‌بهداشت روستا، ۵۳۷ نفر در قالب ۲۰۲ خانوار بوده است که از این تعداد، ۴۸۶ نفر ایرانی و ۵۱ نفر (۱۹ خانوار) از اتباع غیرایرانی (عمدتاً افغانی) هستند. ۴۹ درصد (۲۶۳ نفر) جمعیت روستا را مردان و ۵۱ درصد (۲۷۴ نفر) را زنان تشکیل می‌دهند. بعد خانوار در جمعیت مذکور در حدود ۲/۶۶ نفر بوده است.

از جمعیت ۵۳۷ نفری روستا در سال ۱۳۸۹، ۶۵ نفر (۱۲/۱ درصد) در گروه سنی ۱۴-۰ ساله، ۳۴۷ نفر (۶۴/۶ درصد) در گروه سنی ۶۴-۱۵ سال و ۱۲۵ نفر (۲۳/۳ درصد) در گروه سنی ۶۵ ساله و بیشتر قرار داشته‌اند.

شکل ۳. نقشه موقعیت روستا در نقشه تقسیمات سیاسی استان تهران البرز

جامعه آماری و نمونه آماری

جامعه آماری برای پیمایش خانوار (پرسشنامه) شامل خانوارهای ساکن روستای برغان در شهرستان ساوجبلاغ استان تهران و برای مصاحبه‌ها شامل افراد مسئول و مدیران سازمان‌های مرتبط، اعضای شورا و دهیار روستا و آگاهان ساکن یا غیرساکن روستا می‌شود. برای تعیین نمونه به منظور پیمایش خانوار از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده و برای مصاحبه‌ها از روش نمونه‌گیری غیرتصادفی گلوله برفی استفاده شده است. حجم نمونه خانوار، از طریق فرمول‌های

ریاضی مربوط^۱، از میان ۲۰۲ خانوار ساکن روستای برغان (طبق آخرین آمار خانه بهداشت روستا، ۱۳۸۹)، تعداد ۶۴ نفر برای پاسخگویی به پرسش‌نامه در نظر گرفته شد. برای مصاحبه، با ۱۵ نفر از آگاهان مصاحبه شد. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها به این شکل بود که اطلاعات طبقه‌بندی شدند و سپس با استفاده از تکنیک‌های کمی آمار توصیفی (فراوانی، درصد فراوانی و میانگین)، استنتاجی (آزمون آلفای کرونباخ، کولموگروف - اسمیرنوف، دوجمله‌ای، و کروسکال-والیس) و نرم‌افزار آماری SPSS برای داده‌های کمی به دست آمده از پرسش‌نامه خانوار، و شیوه تحلیل محتوا برای داده‌های کیفی به دست آمده از مصاحبه‌ها، مطالعات اسنادی و مشاهدات، فرایند تجزیه و تحلیل یافته‌های تحقیق به اجرا درآمد.

در تحقیق انجام‌شده از رویکرد شاخص‌محور برای بررسی گردشگری روستای برغان و به‌کارگیری چارچوب معیشت پایدار در بافت آن استفاده شده است. روش اصلی ایجاد شاخص‌ها در تحقیق حاضر، رویکردی از بالا به پایین بوده است که شاخص‌ها را براساس پیشینه تحقیق و نظرهای کارشناسی شرح و بسط می‌دهد. البته شاخص‌های مذکور در مراحل بعدی، یعنی آشنایی با بافت روستا و پیمایش‌های آزمایشی اولیه تا حدودی اصلاح شده‌اند. به طور کلی، شاخص‌های شرح و بسط داده شده برای چارچوب معیشت پایدار گردشگری، تنها ابزارهایی هستند که کاربرد چارچوب را در عمل تسهیل می‌کنند. این شاخص‌ها براساس مؤلفه‌های مدل، شامل شاخص‌های معرفت‌پایداری زیست‌محیطی، اجتماعی و اقتصادی هستند که براساس ۲۶ شاخص جزئی (متغیر) تعریف و درجه اثرگذاری و وزن هر شاخص از طریق تحلیل نظرهای کارشناسی مشخص شده است. نتایج حاصل از کاربرد این شاخص‌ها در بررسی گردشگری روستای برغان در ادامه بحث خواهند شد.

$$1. n = \frac{N \times Z_{\alpha/2}^2 \times \sigma^2}{\varepsilon^2 (N - 1) + Z_{\alpha/2}^2 \times \sigma^2}$$

یافته‌های توصیفی

در این بخش پس از معرفی کلی روستای برغان، نتایج بررسی‌های انجام شده در پاسخ به سؤال اصلی تحقیق با توجه به هدف تحقیق در شناسایی نقش و اثرهای گردشگری به عنوان استراتژی معیشت و توسعه روستای برغان ارائه می‌شوند. با توجه به اطلاعات جمع‌آوری شده از روستای برغان، وضعیت روستا و گردشگری آن براساس چارچوب معیشت پایدار گردشگری تحلیل خواهد شد.

وضعیت گردشگری در روستای برغان

شناخت بافت گردشگری روستا، شناخت نوع بازار گردشگری، مصرف‌کنندگان، برنامه‌های مرتبط با گردشگری روستا، میزان مشارکت جامعه محلی، مدیریت و نهادهای مرتبط با گردشگری و توسعه مقصد روستایی را دربرمی‌گیرد. بیشترین گردشگران روستای برغان، مهاجران برغانی هستند که در بهار و تابستان به روستا بازمی‌گردند. بهار و تابستان فصل‌های غالب گردشگری روستا به شمار می‌آیند. بیشترین مسافران به ترتیب از شهرهای تهران، کرج، هشتگرد، نظرآباد، چالوس و نوشهر می‌آیند و بیشتر گردشگران به طور یک‌روزه از روستا بازدید می‌کنند. براساس آمار به‌دست آمده از دهیاری روستا و خانه بهداشت در سال ۱۳۸۹، در فصول گردشگری به طور میانگین ۲۰ تا ۳۰ هزار نفر در هفته، به روستا مراجعه می‌کنند. در روستای برغان، به جز باغ - رستوران^۱ و یک رستوران معمولی، تأسیسات ویژه‌ای که به گردشگران خدمات دهند وجود ندارند. نخستین کمبودی که در زمینه ارائه خدمات به گردشگران در روستا به چشم می‌خورد، فقدان واحد خدماتی به منظور اقامت مسافران است. سال‌هاست که

---

۱. باغ‌ها و املاک شخصی که برای ارائه خدمات به گردشگران و اقامت روزانه گردشگران و در نتیجه کسب درآمد، به رستوران‌های مصفا و روباز تغییر کاربری داده‌اند. این باغ - رستوران‌ها ممکن است استفاده عمومی داشته باشند و یا به صورت خصوصی به گروه خاصی از گردشگران برای اقامت روزانه اجاره داده شوند.

برخی برغانی‌ها باغ‌های خود را از صبح تا عصر به گردشگران کرایه می‌دهند. خانواده‌هایی که خانه‌های دو طبقه دارند، معمولاً یک طبقه را برای ۳ ماه اجاره می‌دهند. در برخی از باغ‌های خانوادگی، خدماتی چون غذا و مواد خوردنی ارائه می‌دهند. احداث جاده از سوی باغستان و آتشگاه به سوی برغان زمینه را برای ورود بیشتر بازدیدکنندگان فراهم کرده است، ولی تراکم وسایل نقلیه در ایام تعطیل عبور و مرور را در معابر روستا و مبادی ورودی مختل می‌کند. بیشتر گردشگرانی که به صورت فصلی در روستا اقامت می‌کنند، خانواده‌هایی هستند که اصلیت آنها برغانی است و به شهر مهاجرت کرده‌اند. عده‌ای از اهالی تهران و کرج در سال‌های اخیر، ویلاهایی برای استفاده شخصی در روستا ساخته‌اند. به طور کلی، در حدود ۲۵۰ واحد مسکونی در روستا به صورت فصلی استفاده می‌شوند. در برخی از نقاط روستا از جمله حاشیه جاده، میدان غربی، میدان جنوبی و حاشیه رودخانه سنج و رودخانه دوروان، واحدهایی به صورت اتاق، مغازه یا چادر ایجاد شده‌اند که مواد غذایی، تنقلات، خشکبار، چای و مانند اینها می‌فروشند. گردشگری روستای برغان در طبقه‌ای از گردشگری روستایی قرار دارد که علاوه بر مناظر طبیعی (جاذبه اکوتوریسم)، تاریخچه و آداب و سنن و صنایع قدیمی روستا (جاذبه فرهنگی مردم‌شناختی) نیز می‌توانند به عنوان جاذبه‌های قوی عمل کنند. در نتیجه این بعد فرهنگی و مردم‌شناختی گردشگری روستا، مشارکت و فعالیت‌های جامعه محلی روستا (به عنوان مثال در احیای مراسم و آداب و رسوم سنتی روستا، ارائه صنایع تاریخی و سنتی روستا و احیا و نمایش بناها و بافت‌های سنتی روستا مثل بازار بزرگ و تاریخی برغان) نقش مهمی را در پیشبرد گردشگری روستا ایفا می‌کند.

دارایی‌های معیشتی

برای بررسی تأثیرات معیشتی حاصل از توسعه گردشگری روستا براساس چارچوب معیشت پایدار، نخست به تشخیص و شناخت سرمایه‌های مختلف و مهم معیشتی روستا و سپس بررسی چگونگی تأثیرگذاری گردشگری بر این سرمایه‌ها نیاز است. سرمایه‌ها در معیشت مبتنی بر گردشگری به ۶ گروه سرمایه‌های انسانی، اجتماعی، اقتصادی، طبیعی، نهادی و جاذبه‌ها تقسیم می‌شوند. در تحقیق انجام شده در مورد هر یک از سرمایه‌ها و دارایی‌های معیشتی براساس آثار

مکتوب در خصوص موضوع تحقیق و متناسب با بافت مورد مطالعه شاخص‌های مختلفی مورد بررسی قرار گرفته‌اند که عبارت‌اند از: سرمایه انسانی (قابلیت اشتغال، سطح سواد، وضعیت سلامت و آموزش و مهارت‌های ساکنان روستا و تأثیرات گردشگری بر آنها)، سرمایه اجتماعی (سطح جرم و جنایت، جایگاه زنان، شبکه‌ها و ارتباطات اجتماع محلی، اعتماد میان ساکنان و تأثیرات گردشگری بر آنها)، سرمایه اقتصادی (وضعیت درآمد، اشتغال، زیرساخت‌های عمومی، خانه و سرپناه، ابزار، فناوری و وسایل نقلیه و تأثیرات گردشگری بر آنها)، سرمایه طبیعی (انواع منابع طبیعی، حاصلخیزی منابع طبیعی، حقوق و وضعیت دسترسی به منابع طبیعی و تأثیرات گردشگری بر آنها)، سرمایه نهادی (دسترسی به بازار گردشگری، تقسیم منافع عمومی حاصل شده، مشارکت در اداره روستا، نحوه تصمیم‌گیری برای روستا و بازتاب خواست مردم در تصمیمات سیاسی و تأثیرات گردشگری بر آنها) و در نهایت جاذبه‌ها شامل (نوع و میزان استفاده و دسترسی به جاذبه‌ها). براساس یافته‌های حاصل از مصاحبه‌های نیمه‌ساختارمند با آگاهان و ساکنان محلی (براساس شاخص‌های مذکور)، گردشگری تأثیرات مثبت و منفی مختلفی بر سرمایه‌های معیشتی ساکنان روستای برغان به دنبال داشته است. خلاصه برخی از این تأثیرات براساس چارچوب معیشت پایدار در جدول ۳ نمایش داده شده‌اند.

جدول ۳. تأثیرات گردشگری بر سرمایه‌های معیشتی روستا

سرمایه‌ها	تأثیرات مثبت	تأثیرات منفی
سرمایه انسانی	- افزایش سطح سواد در روستا - همزمان با رشد گردشگری روستا - توسعه اطلاعات و ارتباطات با محیط خارج از روستا بر اثر ارتباط با گردشگران	- اجرا نشدن برنامه‌های آموزشی و مهارتی مربوط به گردشگری - عدم افزایش اقدامات و خدمات بهداشتی در روستا
سرمایه اقتصادی	- رونق فصلی برای شغل‌هایی نظیر رانندگی تاکسی، کشاورزی و باغداری، ساخت‌وساز، خرده‌فروشی - احداث راه‌ها، مرمت پل روستا و برخی دیگر از بناهای تاریخی	- استفاده نکردن از خانه‌های روستای به عنوان مکان‌های اقامتی - فصلی بودن اشتغال و درآمدهای حاصل از گردشگری - کم‌رنگ شدن اقتصاد بومی روستا در اثر استفاده نکردن از این عنصر به عنوان جاذبه‌های گردشگری - بالا رفتن بی‌رویه قیمت زمین و کالاها

ادامه جدول ۳. تأثیرات گردشگری بر سرمایه‌های معیشتی روستا

<p>- آلودگی ناشی از دفع فاضلاب باغ-رستوران‌ها در منابع آب روستا - شکستن شاخه‌های درختان و چینیدن میوه از باغ‌ها</p>	<p>افزایش آگاهی و حساسیت ساکنان به مسئله محیط زیست و زیباسازی منظر</p>	<p>سرمایه طبیعی</p>
<p>- افزایش دزدی و مزاحمت در روستا - ایجاد اختلاف میان برخی ساکنان محلی و برخی کرایه‌دهندگان باغ-رستوران‌ها به علت ایجاد سروصدا و ازدحام - کم‌رنگ شدن ارتباطات سنتی و اعتماد محلی - شهری شدن سبک زندگی و کم‌رنگ شدن فرهنگ محلی - عدم ایجاد فرصت‌های شغلی برای زنان بر اثر ایجاد گردشگری - فقدان فعالیت‌های مرتبط با گردشگری برای تقویت فرهنگ و آداب و رسوم و صنایع دستی و هنری روستا</p>	<p>تبادل فرهنگی و اطلاعاتی میان برخی گردشگران و افراد محلی</p>	<p>سرمایه اجتماعی</p>
<p>- سختی دسترسی بدون واسطه خانوارهای محروم به بازار گردشگری به علت نیاز به سرمایه اولیه بالا - وجود نداشتن برنامه‌های اهدای وام‌ها و اعتبارهای مالی یا تعاونی‌های محلی برای حمایت کارآفرینی گردشگری - دخالت پیشگیرانه دولت برای سرمایه‌گذاری در توسعه گردشگری روستا (بلیت ورودی، سنگفرش و ساخت مهمان‌سرا)</p>	<p>تدوین طرح راه‌اندازی بازارچه سنتی روستا و ایجاد غرفه برای قشرهای کم‌درآمد</p>	<p>سرمایه نهادی</p>
<p>- استفاده نکردن از پتانسیل جاذبه‌های روستا (فرهنگی و طبیعی) برای جذب گردشگری و بازاریابی ضعیف گردشگری - تخریب برخی جاذبه‌ها به علت وجود نداشتن مقررات حفاظتی</p>	<p>- وجود جاذبه‌های متنوع فرهنگی و طبیعی برای جذب انواع مختلف گردشگران - نزدیکی به بازارهای بزرگ کرج و تهران</p>	<p>جاذبه‌ها</p>

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۸۹

فعالیت‌های معیشتی

در نظام معیشت پایدار، استراتژی‌ها، فعالیت‌ها یا مشاغلی هستند که افراد برای دستیابی به اهداف معیشتی خود بر عهده می‌گیرند و از فعالیت‌های مرتبط و غیرمرتبط با گردشگری تشکیل یافته‌اند (Shen, 2009, 78; DFID, 1999; Ashley, 2000). یافته‌های تحقیق نشان می‌دهند که پس از رشد تعداد گردشگران و نیز خانه‌های دوم و به وجود آمدن زمینه‌های گردشگری در روستا، برخی از خانوارها از طریق فراهم آوردن خدمات مختلف برای گردشگران در فعالیت‌های مرتبط با گردشگری مشغول شده‌اند. بخشی از فعالیت‌های مربوط به زمین (مانند باغداری و کشاورزی و فروش محصولاتی مانند توت، گردو، آلو و دامداری و جز اینها) و دیگر فعالیت‌های غیرکشاورزی (مانند مغازه‌ها و قهوه‌خانه‌ها و رستوران‌های سنتی روستایی) گردشگری محور شده‌اند. محصولات سنتی مانند توت، گردو، آلو و برخی سبزیجات برای مصرف گردشگران کاشته می‌شوند. اگرچه باید گفت که معمولاً افرادی که خودشان هم به عنوان تولیدکننده و هم فروشنده و واسطه گردشگران (از طریق داشتن مغازه یا واحدهای تجاری) فعالیت می‌کنند، می‌توانند درآمد قابل اتکایی به دست آورند، در صورتی که فعالیت‌های یادشده برای باغداران یا کشاورزانی که تنها تولیدکننده هستند و به بازار گردشگری دسترسی ندارند، سود چندانی دربر ندارد. برخی از خانوارهای محلی باغ‌هایشان را برای اجاره دادن (معمولاً روزانه) به گردشگران، تبدیل به باغ - رستوران‌هایی کرده‌اند که ممکن است به صورت خصوصی (به طور روزانه) اجاره داده شوند و یا اینکه به صورت رستوران‌های عمومی فعالیت کنند. به طور کلی، در کنار صاحبان واحدهای تجاری مرتبط با گردشگری، برخی از افراد محلی در استخدام این رستوران‌ها و قهوه‌خانه‌ها یا مغازه‌ها و دکه‌های تجاری قرار دارند (به عنوان مثال برای آشپزی یا پذیرایی و نظافت و مانند اینها) همچنین وجود ساکنان فصلی (بهار و تابستان) در روستا موجب توسعه برخی فعالیت‌ها، مانند گسترش حمل‌ونقل و مغازه‌داری در روستا شده است. خرید و فروش زمین و ساخت‌وساز ساختمان نیز یکی دیگر از منابع درآمدی است که به واسطه توسعه گردشگری خانه دوم در برغان و روستاهای اطراف گسترش یافته است. به نظر

می‌رسد توسعه گردشگری، در فعالیتهای معیشتی روستای برغان تغییراتی ایجاد کرده است و در نتیجه تأثیرگذاری (عمدتاً مکمل) گردشگری بر فعالیتهای معیشتی دیگر روستایی پذیرفته می‌شود.

آسیب‌پذیری‌ها

تحلیل بافت آسیب‌پذیری، عواملی همچون شوک‌ها، فصلی بودن، وابستگی زیاد به گردشگری، روندها و چیدمان و ساختار نهادی (مسائل مربوط به برنامه‌ریزی؛ از جمله برنامه‌ریزی گردشگری، سیاست‌گذاری و قانون‌گذاری‌های گردشگری، قوانین کلی و پشتیبانی‌های مالی) مورد بررسی قرار می‌گیرند (Shen, 2009, 78). یافته‌های پژوهش نشان می‌دهند که سیل، زلزله و سرمازدگی از جمله مخاطرات طبیعی روستا با توجه به موقعیت طبیعی آن است. فعالیتهای کشاورزی روستا تحت تأثیر شرایط اقلیمی و طبیعی روستا در سال‌های مختلف، دستخوش تغییرات محسوسی است که معیشت اهالی روستا را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد (به عنوان مثال سرمازدگی در سال‌های اخیر که باعث از بین رفتن بسیاری از درختان آلوی روستا شده است). روندهای اقتصادی و نوسان‌های بازار ورودی گردشگران، وجود مراکز قوی گردشگری در منطقه و فصلی بودن گردشگری در روستا از مواردی هستند که فعالیتهای گردشگری در روستا و درآمدهای ناشی از آن را تحت تأثیر قرار می‌دهند. البته با برنامه‌ریزی‌ها و اقدامات مناسب، می‌توان به کاهش نوسان‌های موجود و دستیابی به تعادل و اهداف پایدار کمک کرد. ساختار نهادی نیز یکی دیگر از آسیب‌پذیری‌های معیشت روستایی است که می‌تواند به عنوان مثال از طریق سیاست‌گذاری‌ها یا تصمیم‌گیری‌های نادرست مدیریتی، معیشت مبتنی بر گردشگری مردم محلی را با مشکل مواجه کند. برخی از قوانین و مقررات جاری در طرح‌های توسعه روستا را می‌توان از جمله عوامل منفی تأثیرگذار بر توسعه گردشگری روستا دانست. عدم رویکرد به زمینه‌های گردشگری روستا و فقدان برنامه‌های فضایی و مقررات مرتبط و نبود بازاریابی مناسب به منظور ارتقا و بهره‌گیری از ظرفیتهای گردشگری روستا، از

جمله این موارد است. از دیگر عواملی که می‌تواند در صورت عدم کنترل مناسب به معضلی در روستا تبدیل شود، افزایش بی‌رویه قیمت زمین و بورس‌بازی‌های ناشی از آن است.

چیدمان و ساختار نهادی

تحلیل چگونگی ساختار نهادی مربوط به گردشگری روستا یکی دیگر از اجزای تحلیلی در رویکرد معیشت پایدار گردشگری محسوب می‌شود (Shen, 2009, 77). در کشور ایران، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری متولی اصلی و بی‌رقیب گردشگری در کشور است. در سطح روستا، دهیاری، به عنوان نماینده دولتی مهم‌ترین نهاد اجرایی در سطح نقاط روستایی کشور است که وظایف متعدد و متنوعی را در روستاها برعهده دارد. در زمینه گردشگری، برای روستاهایی که جاذبه‌های خاص گردشگری دارند، براساس تفاهم‌نامه‌ای که با وزارت کشور منعقد شده، دهیاران و شورای اسلامی روستاها موظف به ارائه خدمات به گردشگران هستند و در نتیجه به عنوان نماینده سازمان، در روستای خود محسوب می‌شوند (رضوانی، ۱۳۷۸، ۳۳۵). از دیگر نهادهای تأثیرگذار بر توسعه گردشگری روستا، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی و وزارت جهاد کشاورزی است. بنیاد مسکن وظایفی را در زمینه توسعه کالبدی روستاهای کشور بر عهده دارد که مشارکت و همکاری آن در توسعه گردشگری روستایی بسیار مؤثر است. وزارت جهاد کشاورزی نیز با توجه به وظایفی که در زمینه تولید محصولات کشاورزی و دامی و مدیریت جنگل‌ها و مراتع برعهده دارد، یکی دیگر از نهادهای تأثیرگذار در زمینه توسعه گردشگری روستایی به شمار می‌رود. ایجاد کمیته توسعه گردشگری روستایی و عشایری می‌تواند چارچوب خوبی برای هماهنگی و همکاری و برنامه‌ریزی میان‌بخشی این نهادها در زمینه توسعه گردشگری روستایی باشد. همچنین، تهیه طرح‌های عمرانی که به طور مستقیم یا غیرمستقیم با توسعه فعالیت‌های گردشگری در روستا، مانند طرح راهبردی-ساختاری گردشگری روستای برغان مرتبط باشند، می‌تواند از نکات مثبت در پیشبرد گردشگری و توسعه روستا تلقی شود. هرچند عدم اجرای مناسب این طرح‌ها در خصوص ساختارهای روستا و کم‌توجهی به مباحث

مشارکت روستاییان در تهیه و اجرای طرح، خود می‌تواند معضلی در پیشبرد اهداف توسعه و حرکت به سوی معیشت پایدار روستایی باشد. گردشگران نیز به عنوان بازیگران اصلی عرصه گردشگری در تعیین چگونگی تأثیرات گردشگری نقش دارند. به نظر می‌رسد گردشگری یک‌روزه و کوتاه‌مدت، منافع حاصل از گردشگری را محدود کرده است. هیچ شرکت خصوصی یا غیرانتفاعی بزرگ مربوط به گردشگری در روستا فعال نیست و تنها اختیارات دهیاری روستا در حیطه با گردشگری افزایش یافته است. بر این اساس می‌توان گفت تأثیر گردشگری بر آرایش نهادی روستا محدود بوده است.

یافته‌های تحلیلی

عنصر نتایج معیشتی در چارچوب معیشت پایدار، مسئله پایداری نتایج و تأثیرات توسعه را مورد توجه قرار می‌دهد. در پژوهش انجام شده، نتایج معیشتی با استفاده از ۲۶ شاخص پایداری که از آثار و پیشینه تحقیقات مربوط و متناسب با مورد تحقیق استخراج، و از طریق پرسش‌نامه‌های خانوار به صورت گویه‌های نگرشی مطرح شده‌اند، اندازه‌گیری شده است. بر همین اساس، فرض اصلی تحقیق که "تأثیر وضعیت موجود گردشگری بر توسعه معیشت روستای برغان پایدار نیست" و فرض‌های فرعی که: "تأثیرات گردشگری فعلی روستا از لحاظ اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و نهادی پایدار نیست، در قالب سؤالات تحقیق که "وضعیت موجود گردشگری چه تأثیری بر پایداری معیشت خانوارهای روستا داشته و اینکه آیا گردشگری تأثیرات پایداری از لحاظ اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و نهادی داشته است؟"، مورد بررسی و آزمون قرار گرفته‌اند.

به طور کلی، براساس نتایج تحلیل می‌توان بیان کرد که گردشگری در ارتباط با شاخص‌هایی چون بهبود ایجاد زیرساخت‌ها، افزایش تعامل فرهنگی با گردشگران و ساکنان، افزایش خدمات و امکانات تفریحی، آگاهی در خصوص محیط‌زیست روستا و افزایش تمایل برای مشارکت در اداره روستا، تأثیر مثبت داشته و پایدار است و در پیوند با دیگر شاخص‌ها

توسعه گردشگری پایدار نیست. بر همین اساس، جدول ۴ میانگین نمرات کسب شده براساس پرسشنامه را برای هر یک از شاخص‌های موردنظر مربوط به نتایج معیشتی نشان می‌دهد.

جدول ۴. میانگین نمره‌های پایداری گردشگری در روستای برغان (n=۶۴)

انحراف معیار	میانگین	شاخص‌های مربوط به پایداری اقتصادی
۰/۱۸۶۵	۲/۱۷	اقتصاد محلی
۰/۱۷۲۲	۲/۰۵	اشتغال
۰/۱۶۱۹	۱/۶۷	هزینه زندگی
۰/۱۶۵۱	۳/۶۹	زیرساخت‌ها
۰/۱۴۹۵	۲/۷۸	دسترسی به خدمات آموزشی و بهداشتی
۰/۱۵۶۳	۱/۵۰	فرصت‌های تحصیلی
۰/۱۶۶۴	۲/۷۲	دسترسی به اطلاعات
۰/۱۷۵۵	۲/۲۵	کمک به دیگر شغل‌های معیشتی (مانند کشاورزی، دامداری)
انحراف معیار	میانگین	شاخص‌های پایداری اجتماعی
۰/۱۴۲۶	۲/۰۹	امنیت
۰/۱۵۴۹	۳/۹۸	تعامل و مبادلات فرهنگی
۰/۱۶۴۲	۲/۰۳	تقویت آداب و رسوم و فرهنگ محلی
۰/۱۴۵۳	۱/۷۲	همبستگی اجتماعی
۰/۱۷۳۲	۲/۱۹	اعتماد
۰/۱۵۵۳	۱/۳۹	مهاجرت
۰/۱۶۶۴	۳/۴۴	زنان
۱/۲۰۷	۳/۰۶	امکانات تفریحی
انحراف معیار	میانگین	شاخص‌های پایداری محیطی
۰/۱۶۱۷	۲/۷۵	زیبایی و جذابیت منطقه
۰/۳۷۰	۱/۹۲	آلودگی زیست‌محیطی
۰/۱۴۷۹	۱/۲۷	مدیریت زباله
۰/۱۴۲۷	۱/۷۷	آسیب به گونه‌های گیاهی جانوری
۰/۱۵۰۴	۴/۴۸	توجه بیشتر ساکنان به محیط‌زیست

ادامه جدول ۴. میانگین نمره‌های پایداری گردشگری در روستای برغان (n=۶۴)

انحراف معیار	میانگین	شاخص‌های پایداری نهادی
۰/۷۳۲	۴/۰۶	تمایل به مشارکت در مدیریت روستا
۰/۴۲۰	۲/۰۸	دسترسی برابر و آزاد به قدرت
۰/۴۲۰	۱/۸۳	ارتباطات
۰/۳۹۷	۲/۰۳	عدالت و برابری

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۸۰

در پاسخ به سؤالات فرعی تحقیق، با توجه به میانگین کلی نمره‌های کسب‌شده از پرسش‌نامه‌ها در پایداری در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و نهادی (جدول ۵) در تمام موارد فرضیه فرعی در سطح معنی‌دار ۰/۰۵ پذیرفته شده است. بر این اساس گردشگری در شکل فعلی در روستای برغان، در هیچ یک از این ابعاد پایدار نیست و در نتیجه فرضیه اصلی تحقیق نیز مبنی بر پایدار نبودن گردشگری در برغان پذیرفته می‌شود.

جدول ۵. میانگین نمره‌ها برای چهار بعد اصلی پایداری معیشتی گردشگری در روستای برغان (n=۶۴)

بعدها	اقتصادی	اجتماعی	زیست‌محیطی	نهادی
میانگین نمره	۲/۰۲۷	۲/۴۸۸	۲/۶۶۴	۲/۶۷۵

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۸۹

با وجود این، براساس داده‌های حاصل از سؤال آخر پرسش‌نامه، یعنی نگرش کلی گردشگران نسبت به توسعه گردشگری در روستا، میانگین ۳/۲۹ به دست آمده است که نشان می‌دهد مردم محلی به طور کلی نظر مساعدی به گردشگری دارند و موافق توسعه بیشتر آن در روستا هستند.

جدول ۶. میانگین نمره‌ها برای نگرش کلی به توسعه گردشگری در روستای برغان (N=۶۴)

شماره پرسش	پرسش	میانگین	انحراف معیار
۳۴	رضایت کلی از گردشگری	۳/۳۶	۰/۸۳۵

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۸۹

جدول ۷. نتایج آزمون کروسکال-والیس برای گروه‌های درآمدی مختلف
(درآمد به میلیون تومان در سال)

درآمد سالانه	N	Mean Rank & Sig
اقتصاد محلی		۲۹/۹۶
۱) ۱-۳	۱۳	۲۹/۵۸
۲) ۳-۵	۳۳	۳۲/۱۱
۳) ۵-۷	۹	۴۷/۲۸
۴) > ۷	۹	Sig = ۰/۰۱۵
Total	۶۴	
زیرساخت		۲۳/۸۸
۱	۱۳	۳۴/۵۶
۲	۳۳	۲۶/۳۹
۳	۹	۴۳/۵۰
۴	۹	Sig = ۰/۰۲۹
کل	۶۴	
Immigration/Emigratin		۲۱/۰۰
۱	۱۳	۳۳/۵۶
۲	۳۳	۳۶/۰۶
۳	۹	۴۱/۶۷
۴	۹	Sig = ۰/۰۱۳
Total	۶۴	
Rereation		۳۰/۱۹
۱	۱۳	۳۷/۷۱
۲	۳۳	۲۱/۸۳
۳	۹	۲۷/۳۹
۴	۹	Sig = ۰/۰۴۹
Total	۶۴	

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۸۹

همچنین، نتایج داده‌ها از تحلیل کروسکال والیس در مورد گروه‌های درآمدی و متغیرهای تحقیق، نشان می‌دهد که در خصوص چهار متغیر ایجاد درآمد، زیرساخت‌ها، مهاجرت و تفریحات، میان میانگین نظرهای گروه‌های درآمدی مختلف، تفاوت معنی‌داری وجود دارد

(جدول ۷)؛ به طوری که در مورد متغیر درآمدزایی گردشگری در روستا، در میان قشر پردرآمد رضایت بیشتری مشاهده می‌شود و قشر فقیر در مجموع رضایت کمتری دارند. این مسئله ممکن است به سرمایه‌گذاری اولیه بالا برای کسب و کارهای گردشگری مربوط شود. در مورد موضوع مهاجرت نیز رضایت بیشتری در میان قشر مرفه‌تر در مورد تأثیرات گردشگری مشاهده می‌شود. در خصوص موضوع افزایش خدمات تفریحی، قشر فقیر رضایت بیشتری از نقش گردشگری در این زمینه ابراز داشته‌اند.

نتیجه‌گیری

به طور کلی، پژوهش انجام‌شده نیاز به تحقیقات بیشتر را در زمینه ادغام و ترکیب رویکردهای جدید توسعه روستایی، مانند رویکرد معیشت پایدار با توسعه گردشگری را روشن می‌کند. مروری بر آثار مکتوب در خصوص توسعه گردشگری و رویکرد معیشت پایدار به عنوان یکی از چارچوب‌های تحلیلی مورد توجه و کاربرد به منظور توسعه روستایی و بررسی شکاف‌های میان آنها، بیان می‌کند که گردشگری در بافت جامعه روستایی پدیده پیچیده‌ای است که تأثیرات و ابعاد آن همچنان در آثار تحقیقاتی موجود نامعلوم و توضیح داده نشده باقی مانده است. چارچوب معیشت پایدار گردشگری، فرصتی را برای بررسی ابعاد جدید، در پیوند با نقش و تأثیرات گردشگری به عنوان استراتژی معیشتی در توسعه روستایی فراهم می‌آورد. نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد که گردشگری، نقش مثبت کم‌رنگی در کمک به معیشت پایدار در نتیجه توسعه جامعه در روستای برغان به دنبال داشته است. به طور کلی می‌توان نتیجه‌گیری کرد که با وجود تعداد نسبتاً زیاد گردشگران در برغان، به علت نبودن تأسیسات، نهادها و خدمات کافی گردشگری و عدم برنامه‌ریزی و بهره‌برداری سیستماتیک از پتانسیل‌های گردشگری روستا، تاکنون محدوده و اندازه منافع حاصل از گردشگری برای منفعت‌رسانی بیشتر و در اندازه بالاتر به افراد و خانوارهای روستا، به خصوص خانوارهای فقیرتر با سرمایه اولیه کمتر، رضایت‌بخش نیست. نبود زمینه‌های اشتغال مناسب و کافی و مشکلات معیشتی در

روستا همچنان یکی از دلایل اصلی مهاجرت ساکنان محلی، به خصوص جوانان از روستا محسوب می‌شود. تحلیل یافته‌های مصاحبه گویای آن است که، از برنامه‌های توسعه و سرمایه‌گذاری گردشگری در روستا حمایت چندانی صورت نمی‌گیرد و حضور گردشگران در وضعیت فعلی، سود چندانی برای روستا دربرندارد و حتی در برخی موارد، بر سرمایه‌های طبیعی و اجتماعی روستا تأثیرات منفی داشته است.

با وجود این، با توجه به رویکرد مثبت کلی و نظر مساعد اهالی روستا در خصوص توسعه گردشگری در روستا (بالا بودن میانگین گزینه نگرش کلی نسبت به توسعه گردشگری در پرسش‌نامه)، به منظور بهبود وضعیت معیشتی روستاییان و توسعه روستا، با برنامه‌ریزی و اجرای سیاست‌های مناسب و متناسب با ساختارهای اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و محیطی روستا و با بهره‌گیری مناسب از ظرفیت‌ها و قابلیت‌های موجود روستا برای توسعه گردشگری به ویژه سرمایه‌جاذبه‌ها، می‌توان از توسعه گردشگری به عنوان فعالیت مکمل و تنوع‌بخشی فعالیت‌های معیشتی بهره گرفت. علاوه بر این، با توسعه و گسترش گردشگری، نهادهای دولتی باید نقش خود را از آغازکننده، محرک و تسهیل‌کننده به تسهیل‌کننده و میانجی تقلیل دهند و مردم محلی بیشتر در فرایند برنامه‌ریزی و مدیریت گردشگری مشارکت داده شوند. آنها باید بیشتر به ایجاد فضایی مطلوب برای تسهیل توسعه گردشگری از طریق برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری‌های مناسب توجه کنند. مسئله سرمایه‌نهادی، و مدیریت نهادی عمودی یا افقی گردشگری روستا، فرایند تصمیم‌گیری، مسئله مقایسه پایداری در سطوح خانوار و جامعه و مطالعه آسیب‌پذیری‌ها، همه موضوعاتی هستند که در چارچوب تحلیلی معیشت پایدار گردشگری مورد ملاحظه قرار می‌گیرند. در نهایت، ارزیابی نقش و عملکرد گردشگری همواره نیازمند رویکردهای جامع و کل‌گرای توسعه است. در واقع باید تا حد امکان از نگاه بخشی و مجزا به پدیده گردشگری پرهیز شود. تحقیق صورت گرفته، بیانگر فایده کاربرد رویکردی تحلیلی است که هم از نظریه کلی توسعه ریشه‌گیرد و پیوند گردشگری با دیگر بخش‌های معیشتی روستایی را مشخص کند و هم بتواند میان تأثیرات گردشگری برای گروه‌ها و خانوارهای مختلف محلی، به خصوص اقشار محروم‌تر تفکیک قائل شود.

منابع

احمدی، شکوفه، ۱۳۸۹، بررسی تأثیرات گردشگری بر معیشت پایدار، مطالعه موردی روستای برغان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد مدیریت جهانگردی، استاد راهنما: دکتر محمود جمعه‌پور، استاد مشاور: دکتر محمد تقی رهنمایی، دانشگاه علامه طباطبایی.

بنیاد مسکن انقلاب اسلامی ایران، ۱۳۸۵، طرح هادی روستای برغان، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان تهران.

جمعه‌پور، محمود، ۱۳۸۴، برنامه‌ریزی توسعه روستایی: دیدگاه‌ها و روش‌ها، انتشارات سمت، تهران.

رضوانی، محمدرضا، ۱۳۸۷، توسعه گردشگری روستایی؛ با تأکید بر رویکرد توسعه پایدار، انتشارات دانشگاه تهران.

سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، ۱۳۸۶، طرح مطالعات راهبردی-ساختاری گردشگری روستایی کشور، روستای برغان، استان تهران.

مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵، نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن، استان تهران.

Ashley, C., 2000, **The Impacts of Tourism on Rural Livelihoods: Namibia's Experience** (No. ODI Working Paper 128), London: ODI.

Ashley, C., Boyd, C., & Goodwin, H., 2000, **Pro-poor Tourism: Putting Poverty at the Heart of the Tourism Agenda**, ODI Natural Resource Perspectives, 51. Retrieved from <http://www.odi.org.uk/resources/specialist/natural-resource-perspectives/51-pro-poor-tourism.pdf>

Ashley, C., & Carney, D., 1999, **Sustainable Livelihoods: Lessons from Early Experience**, Nottingham: Russell Press Ltd.

Ashley, C., D. Roe and H. Goodwin, 2001, **Pre-poor Tourism Strategies: Making Tourism Work for the Poor**, A Review of Experience, Nottingham: The Russell Press.

Butler, R.W., Hall, C. M., & Jenkins, J. M., 1998, **Tourism and Recreation in Rural Areas**, New York: J. Wiley.

Carney, D., Drinkwater, M., Rusinow, T., Neefjes, K., Wanmali, S., & Singh, N., 1999, **Livelihoods Approaches Compared**, Retrieved September 19, 2005, from <http://www.livelihoods.org>.

- Carney, D., 1998, **Sustainable Rural Livelihoods: What Contribution Can We Make?** London: DFID.
- Chambers, R. & Conway, G.R., 1992, **Sustainable Rural Livelihoods: Practical Concepts for the 21st Century**, (No. IDS Discussion Paper 296). Brighton: IDS.
- DFID, 1999, **Sustainable Livelihoods Guidance Sheets**, London, UK: DFID.
- Ellis, F., 2000, **Rural Livelihoods and Diversity in Developing Countries**, Oxford, New York, NY: Oxford University Press.
- Holland, J., Dixey, L., & Burian, M., 2003, **Tourism in Poor Rural Areas: Diversifying the Product and Expanding the Benefits in Rural Uganda and The Czech Republic**, London, UK: ODI, IIED and ICRT.
- Sharpley, R., 2000, **Tourism and Sustainable Development: Exploring the Theoretical Divide**, *Journal of Sustainable Tourism*, 8(1), PP. 1-19.
- Scoones, I., 1998, **Sustainable Rural Livelihoods: A Framework for Analysis** (No. IDS Working Paper 72), Brighton: IDS.
- Spangenberg, J.H., 2002a, **Environmental Space and the Prism of Sustainability: Frameworks for Indicators Measuring Sustainable Development**. *Ecological Indicator*, 2(3), PP. 295-309.
- Shen, F., 2009, **Tourism and Sustainable Livelihoods Approach: Application within the Chinese context**, Ph.D. thesis, Lincoln university.
- Shen, F., Hughey, K., & Simmons, D., 2008, **Connecting Livelihoods Approach and Tourism: A Review of the Literature toward Integrative Thinking**, Lincoln university.
- Tao, T. C. H. & Wall, G., 2009, **Tourism as a Sustainable Livelihood Strategy**, *Tourism Management*, 30(1), PP. 90-98.
- UNWTO, 2004a, **Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations: A guidebook**, Madrid, Spain: World Tourism Organization.
- UNWTO., 2004b, **Tourism and Poverty Alleviation: Recommendations for Action** / Madrid: World Tourism Organization.
- World Bank, 2008, **World Development Report 2008: Agriculture for Development**. Washington, DC: World Bank.